

ARXA CƏBHƏDƏ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ AĞRILARININ TƏSVİRİ (ŞƏRİF AĞAYARIN HEKAYƏLƏRİ ƏSASINDA)

Həmişə öz dövrünün sözünü deyən ədəbiyyat Qarabağ müharibəsinə də biganə qalmayıb. Ədəbiyyatımızdabu mövzuya müxtəlif aspektlərdən münasibət bildirilib. Qarabağ və qaçqınlıq mövzusunda yazılan əsərlərin əsas məqsədi müharibə zamanı və o, bitdikdən sonra baş verən hadisələri olduğu kimi, yəni həyati detallardan istifadə etməklə nümayiş etdirməkdir. Şərif Ağayarın əsərlərinin əksəriyyətində də əsas mövzu Qarabağ, Qarabağdan didərgin düşən, zorla yurdu əlindən alınan qaçqın və köçkünlərin acınacaqlı həyat tərzini, onların doğma el- obalarına qayıtmaq arzudur. Yazıçı 1976- cı ildə Laçında doğulub. O, müstəqillik dövrü ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan yazıçılarımızdan biridir. Şərif Ağayar yaradıcılığa şeirlə başlasa da, ədəbiyyatımızda daha çox hekayə və roman yazıçısı olaraq tanınır. Hekayələri “Aftafalı Antrakt”, “Xanım T” (39 hekayə) və “Arıların səssizliyi” (20 hekayə) adlı kitablarında toplanmışdır. Yazıçı həmçinin “Haramı” (2011), “Gülüstan” (2015), Arzulardan sonrakı şəhər” (2017), “Ağ göl” (2018), “Komandır” (2019) kimi çox uğurlu romanların da müəllifidir. Yazıçının Qarabağ, qaçqınlıq kimi bir mövzuya üstünlük verməsinin səbəbi bəlkə də öz doğma torpağının –Laçının daillərdir düşmən tapdağında olması idi. Onun əsərlərinin təsir gücünün çoxluğu bəlkə də bundan asılıdır, yazıçının yazdıqlarında nisgil, ağırvə həsrət var. Ümumiyyətlə, yazıçılar yaşadıklarını, içində olduğu mühiti oxucusuna daha dəqiq, daha canlı, daha aydın çatdırır. Şərif Ağayar da qaçqınlıq əzablarını özünün və yaxınlarının həyatında yaşayıb, müşahidə etmişdir. Ədəbiyyatda Qarabağ, qaçqınlıq mövzusunda yazılmış əsərlər çoxdur. Onların bəzilərinə müharibə səhnələri olmasa da, müharibənin gətirdiyi fəlakətlər, onların törətdiyi fəsadlar, yaralanmış, yarım qalmış insan taleləri, zədələnmiş hiss və duyğular var. Yazıçının “Şəkil”, “Cəfər əminin yolları”, “Arıların səssizliyi”, “Yaddaş” kimi hekayələri də məhz belə əsərlərdəndir. Hekayələr öz doğma torpağından didərgin düşmüş bir xalqın hüzn və kədərini gerçək detallarla təsvir edərək düşməyə qarşı həm də nifrət oyadır. Bildiyimiz kimi, hekayə çevik bir janrdır. Yazıçılarımız da öz fikir və ideyalarını daha rahat, daha tez oxucuya çatdırmaq üçün məhz bu janra üstünlük verirlər. Adını çəkdiyimiz hekayələrin hamısında müharibə var, amma top və güllə səsləri yoxdur. İnsanların iç dünyasında var müharibə. Müharibənin özü ilə gətirdiyi ağırı- acıdan yoxsulmuş həyatlar var. Müharibənin arxa cəbhədə yaratdığı ağırı var. Adını çəkdiyimiz bütün hekayələrdə müharibə və torpaq itkisinin insanların taleyində qoyduğu izlər bütün yönələri ilə öz bədii ifadəsini tapmışdır. Onların hamısında məzmun qaçqınlıq həyatıdır və bu həyata yazıçının duyğusal reaksiyası təsvir edilib. Şərif Ağayar digər yazıçılardan fərqləndirən əsas cəhət də budur. O, arxa cəhbə insanların faciəvi yaşam tərzini əsas mövzu götürür. Müharibədən sonrakı hadisələrin bədii detallarla təsviri yazıçının yaradıcılığının əsasını təşkil edir və bu, böyük sənətkar məharəti ilə əks olunur. “Şəkil” hekayəsi bu hekayələr içərisində öz təsir gücünün çoxluğu ilə diqqəti daha çox cəlb edir. Çünki kiçik bir hekayədə müharibə, Qarabağ mövzusu, köçkünlük problemi, yurdundan didərgin düşən ailələrin yaşadıkları sıxıntılar, itkinlik məsələsi kimi çox böyük hadisələr təsvir edilmişdir. Kiçik bir ailənin faciəsinin təsviri fonunda böyük bir faciənin- qaçqınlığın iç üzünü açıqlıb xırda incəliklərə qədər təsvir edilir. Məhz bu cəhətdən də, bu hekayə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün çox dəyərli bir əsərdir. Hekayədə çox kiçik nüanslar ilə insanların çəkdiyi əziyyətlər elə gözəl təsvir edilir ki, oxucu öz torpaqlarından zorla didərgin düşən bu insanların nələr yaşadıklarını olduğu kimi hiss edir. Dünyanın insana verə biləcəyi ən ağır əzablardan biridir didərgin olmaq, evindən, eşiyindən, illərdir yaşadığın, öyrəşdiyin doğma torpağından zorla ayrılmaq. Bu hekayədə də əsas olan bu didərgin insanların qəlbini haraydır. Şərif Ağayar əsərdə müharibənin özü ilə gətirdiyi faciələri, onun böyüklərlə yanaşı uşaqların da həyatında buraxdığı sağalmaz yaraları oxucusuna ustalıqla açıb göstərə bilər. Hekayədə ən yaddaqalan obrazlar Baba və Nəvədir.

“Babamı mən kor elmişdim”.. Hekayə özünü ittiham edən balaca bir uşağın bu cümləsi ilə başlayır və bu təsirli, cəmi dörd sözdən ibarət olan cümlə bizi hekayəyə bağlayır. Hekayənin bu balaca qəhrəmanı əsər boyu özünü bütün bu baş verənlərin səbəbkarı kimi görür. O, fikirləşirdi ki, əgər pərgarın ucu ilə babamın şəkildəki gözlerini ovmasaydım, o kor olmaz, evimiz dağılmaz, əmin itkin düşməzdi. “Babam kor olmasa uzun çubuğunu əlinə alıb yad adamları evimizdən qovar, bizi Hacı Süleymanın istilərinin, miğməğalarının əlindən xilas edərdi.” (1, 18)

Müharibə həm mənən, həm də ruhən insanları məhv edir və həmin gündən bu hiss və şüuru zədələnmiş insanlar yalnız həyatda qalmaq naminə mübarizə aparır. Bu insanların sabaha ümidi olmur. Sonda babaya olan qorxunun və nifrətin yerini sevgi və heyranlıq alır. Nəticədə qorxu və nifrət sevgi ilə əvəzlənir.

“Arıların səssizliyi”- yüz on yeddi arı yeşiyinin səssizliyi..

Müharibədə insan psixologiyası zədələnir, özü də qəddarcasına zədələnir. Həm hekayənin adı, həm də hadisələrin sonrakı gedişatını- hər şeyi Şərif Ağayar nəzarətdə saxlayır. Hekayə həcmcə kiçik bir janr olduğu üçün burada gərək hər sözə, hər cümləyə qənaət edilsin. Yazıçımız bu hekayədə maksimum qənaətcildir və bu da hekayənin təsir gücünü bir xeyli artırır. Tehran Əlişanoğlu “Şərif Ağayarın dayaq nöqtəsi” adlı məqaləsində belə yazır: “Ş. Ağayar detal ustalığını ən çox Mirzə Cəlildən mənimsəyibdi. Böyük klassikin adını bir daha anmaqda dəlilim bu ki, bu növ akkord- sonluqlar yalnız C. Məmmədquluzadənin hekayələrində var: oxucunu bərk tərpedib yenidən hekayənin içinə, təfərrüatlara qaytarır.” (4, 595-596)

Müharibə gücün, zorun son həddidir. O, elə bir bələdir ki, əsil o bitəndən sonra insanlığın və insanların faciəsi başlayır. Hekayədə də məhz bu faciəni aydın duyursan.

⁴⁴ Xəzər Universiteti doktorant günay.yediyarli.92@mail.ru

Çoxdandır belə təsirli, qəlbə toxunan hekayə oxumurdum. Əsər o qədər inandırıcıdır ki, onun sadəcə bir hekayə olduğuna özünü inandıra bilmirsən. Hekayədə əsas mövzu hər gün Şor kanalının dikdirində dizlərini qucaqlayıb hüznü və səssizoturub uzaqlara baxan Mədət kişinin küskün, didərgin taleyinin təsviridir. Hekayə onun həmkəndlisi, uşaqlığından onu tanıyan (bu bəlkə də elə yazıçının özüdür) bir yeniyetmənin dilindən nəql olunur. Qaçqınlıq necə də həyatın birdən- birə dəyişməsi, taleyin yön dəyişdirməsidir. Vaxtilə uşaq olduğu üçün günün aydın işığında bu insanı görməyən, indi gecənin zil qaranlığında dizlərinin yorğunluğunu, çiyinlərinin ümitsizliyini hiss edə bilirdi. Hekayəni nəql edən yeniyetmə vaxtiləcəməatın məzəmmətindən çəkinib Mədət kişi ilə üz – üzə gələndə yolunu dəyişir, salam verəndə almırdı. İndi yaşa dolub peşman olmuşdu. Hamının vaxtilə təklədiyi bu insanın qarşısında indi özünü təqsirli bilirdi. Ümumiyyətlə, Şərif Ağayarı içində sanki heç böyüməyən, qaçqınlıq illərindən qalan bir uşaq var. Bu uşaq “Şəkil” hekayəsində də, “Arıların səssizliyi” hekayəsində də qarşımıza çıxır. Bu uşağa heç yoxa çıxmıyan mərhəmət və günahkarlıq duyğusu var.

Kəndçilərin Mədət kişiylə olan münasibəti, insafsızlığı oxucuda mühiyyət qarşı qəzəb yaradır.” Hökumət adamlarından başqa heç kim Mədət kişiylə salamlamırdı. Çünki onun subay qızı yeznəsindən hamilə qalmış, işin üstü açılarda hər ikisi obadan qovulmuşdu. Mədət kişi hökumətin əli ilə yeznəsini tapıb gətirməyə, azyaşlı uşaqların dolanışığı üçün ondan aliment qoparmağa çalışırdı. Buna görə də adamlar onu addımbaşı alçaldır, ələ salıb gülür, dalınca danışdırdılar.” (1, 91) “Ən çətin günündə hamı atdı Mədət kişini. Atam da ona həyan olmadı, görəndə üzünü yana çevirdi. Mədət kişi də küsdü hamıdan, heç kimi dindirib- danışdırmadı. Obada vahiməli xəyal kimi dolaşmağa başladı. Bir yandan qaçqınlıq, bir yandan da üzleşdiyi biabırçılıq onu gözəgörünməz bir quyunun dibinə yuvarlamışdı.” (1,95)

Yazıçı hekayədə bir- birinə yadlaşmış uşaqlaşmanın dərin sosial- psixoloji səbəblərini araşdırır. Qaçqına çevrilən böyük bir kənd, qəsəbə travma alan, psixologiyası zədələnən minlərlə insan deməkdir. Müharibə torpaqla bərabər, sanki hiss və duyğuları da insanın əlindən alır, insanları duyğusuz bir daşa, heykələ çevirir.

Mədət kişi müharibədən, qaçqınlıq həyatından əvvəl arı saxlayırdı. Çayqovuşanda geniş məhləsi, bağı, barxanası vardı. Yazıçı həmin bağı, Mədət kişinin arı yeşiklərini o qədər gözəl təsvir edir ki, həmin hissəni oxuduqca sanki o gözəl bağa sən də səyahət edirsən, xatirəyə çevrilən xoşbəxt yaşayışdan hali olursan. “İmkan düşən kimi kəndin üstündəki dağın başına qalxır, durbinlə Mədət kişinin cənnəti xatırladan həyatını vərəvürd eləyirdim. Ağ, yaşıl, göy, qırmızı, sarı, çəhrayı arı yeşiklərini sayırdım. Üç sıra düzülmiş yeşiklər uzaqdan salınmış qəsəbəyə bənzəyirdi. “(1, 92) Amansız müharibə minlərlə, yüzlərlə adamın ürəyinə dağ çəkib. Kiminə bala dağı, ata dağı, qardaş dağı, kiminə də Mədət kişi kimi torpaq dağı...Torpağını, belə gözəl bağını, arılarını qoyub gəlməyə məcbur olan birinin indi hər gün gəlibsaatlarla Şor kanalının dikdirində oturub dizlərini qucaqlayıb uzaqlara baxmağı, sadəcə özünün olanları istəməyi, arzulamağı çox təsirlidir. İndi bu qəsəbədə Mədət kişini heç kəs bu susqunluqdan qurtara bilməz. Nə etsən də, onun arılarına qovuşmaq həsrəti həmişə diri qalacaq. “Çayqovuşan”ın adını pıçıldamağı, “Elətin gələn vədəsidi, indi hasarım uçub, gərək gedib düşən daşları yerinə qoyam, yoxsa heyvanlar bağı alt- üst eləyər, arı yeşiklərini uçurar”, “Arıların beçə vaxtıdır, özümü yetirməsəm yeşiklər boş qalacaq”, “Şşş! Arıların səsi gəlir” deməyi insanın damarında qanını dondurur. Mədət kişi yurdunu itirəndən sonra havalanan, ya da susqun, dinməz olub sanki heykələ çevrilən yüzlərlə, minlərlə babalarımızdan, dədələrimizdən yalnız biridir. Mədət kişi müharibənin qaçqın simasıdır. Qaçqınlıq nə qədər taleni pozmuş, arzuları- xəyalları yandırır külə çevirmişdi. Onun nəticəsi necə də ağır olur, heç nə onu düzəldə bilmir. Torpağını itirmək ən əzizini itirmək kimi bir şeydir, çünki onun xəyalı həmişə səninlə olur..Oxucu həm Mədət kişinin halına ürəkdən acıyır, həm düşməyə sonsuz nifrət edir, həm də doğma torpağını itirməkdən çox qorxur.

“Cəfər əmimin yolları”- hekayəsi sanki “Şəkil” hekayəsindəki əhvalatların davamıdır. Hekayə belə başlayır: “Cəfər əmimin uşaqlarından gələn ismarış Ziyad dədəmi yerlə yeksan eləmişdi, başını qaldırıb adamların üzünə baxa bilmirdi: “Atamızı axtarmağın dərdindən orda- burda danışır ki, kanalda boğulub!” (1, 20) Hekayəyə başlayanda birinci hər şey adama qəliz gəlir. Sonra yavaş- yavaş hekayədəki hadisələr aydınlaşmağa başlayır. İki qardaş arasındakı inciklik hekayədə başqa mətləblərə keçir. Hekayənin ümumi məzmunu belədir: Cəfər kişinin mal- qarası qaçaqlar tərəfindən əlindən alınır. Evdə də arvadı Mədinənin bu hadisəyə verdiyi sərt təpki Cəfər kişini mal- qarasının dalınca getmək adı ilə evdən çıxmağa məcbur edir. O, gedir və bir daha geri qayıtmır. Ziyad qardaşının axtarışına çıxsada, bu axtarış heç bir nəticə vermir. Çünki o, Cəfər kişinin kanalda boğulması xəbərini gətirir. Amma ailəsi bu xəbəri qəbullanmaq istəmir. Ona görə ki, onlar Cəfər kişini Şəhid kimi qələmə veriblər ki, hökumətdən pul alıb dolanışıklarını qura bilsinlər. Beləcə hekayədəki insan çarəsizliyi, müharibənin fəsadları görünməyə başlayır. Əslində sadə bir məzmunu böyük mənə sığır. Hekayə acı sonluqla bitir. Müharibənin özü ilə gətirdiyi fəlakətlərin fonunda acı və ayrılıq. Balaca Fəridənin xəstəliyi həm yaşadığı ağır, çətin şəraitdən həm də, atasının yoxluğundan getdikcə daha da şiddətlənir və o, günlərin birində atasının şəklini öpərək dünyasını dəyişir. “ Bu haray- hıçqırıqların arasından Fəridənin son pıçılışı eşidildi: “Atam gəlsin...” (1, 40)

“Yaddaş” hekayəsindəki Köçəri dayının yaddaşı itisə də, o yenə öz yurdunun həsrəti ilə yaşayır, onu bir an olsun unutmurdu. O, heç cürə məskunlaşdığı yataqxanaya öyrəşə bilmirdi. Öz dünyasında daim kiminləsə söhbətləşir, xəyallarında qanadlanıb öz dörd gözlü, həyatında ərik ağacları olan evinə can atırdı. Bəhs etdiyimiz hekayələrin demək olar kihamısı kiçik bir uşağın gözü ilə gördüklərini yaddaşlara köçürür. Buna görədir ki, hekayələrdə həm uşaq məsumiyyəti var, həm də insanlıq dəhşəti olan qaçqınlıq həyatı zərif bir dillə qələmə alınmış olur. Hekayələrin dili çox rəvan və aydındır, onlar oxucunu yormur. Hekayələrdə nə qədər nisgil, kədər və ağrı tərənnüm olunsada, onlarda nə vaxtsa torpaqlarımızı geri alacağımızla bağlı bir ümid də sezilir.

Qarabağ, müharibə, qaçqınlıq kimi mövzularda yazan müəlliflərimiz çoxdur və onların əsərlərinin sayı get- gedə artmaqdadır. Bu günə qədər bu ədəbiyyatımızın bir tərəfdən xalq həyatına daha da yaxınlaşmasının, digər tərəfdən də

mövcud problemin həlli yollarının axtarışlarını gücləndirmək idisə, bu gündən sonra qazanılmış zəfərin önəmini vurğulamağa xidmət edir. Bu əsərlər həm də ona görə qiymətlidir ki, onlar uzun illər qaçqınlarda öz doğma torpaqlarına qayıtmaq əzmini, istəyini ayaqda saxlayıb. Qarabağ itkisi və onu itirəndə nələrin baş verdiyi ilə bağlı yazılan əsərlərin təbliği və öyrənilməsi bu gün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz buna görə də əsərləri ilə oxucusunun yaddaşında dərin izlər buraxan yazıçı Şərif Ağayar kimi sənətkarlara ədəbiyyatımızda böyük ehtiyac vardır. Onun çox böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əsərlərinin gələcək nəsillərə çox şey öyrədəcəyindən əminəm.

Vətənin tarixinə bələd olmayan, millətinin başına gələnləri dərk etməyən bir gənc nəsil vətənpərvərlik və milli ruhda böyüyə bilməz.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ağayar Ş. Arıların səssizliyi (20 ilin 20 hekayəsi), Bakı: Qanun, 2020, 303səh.
2. Ağayar Ş. Xanım T. Bakı: "Yazıçı", 2013, 174səh.
3. Akimova E. Hekayə diskurs kimi: Şərif Ağayar- Cəfər əminin yolları, "Ədəbiyyat" qəzeti, 2018, 21 iyul, s. 6-7.
4. Əlişanoğlu T. Əsrdən doğan nəsr (XX əsr Azərbaycan nəsrinin təşəkkül poetikası), Bakı: "Elm", 1999, s. 59-65.

Açar sözlər: Qarabağ müharibəsi, qaçqınlıq, Şərif Ağayar, hekayə.

Ключевые слова: Карабахская война, Беженец, Шариф Агаяр, История.

Key words: Karabakh war, refugee, Sharif Aghayar, story.

Xülasə

Qaçqınlıq bizim tariximizin hər vətəndaşın bilməli olduğu ağır və səhifəsidir. Məqalədə çağdaş Azərbaycan nəsrində qaçqınlıq mövzusunun bədii əsərlərdə əksi məsələsini Şərif Ağayarın müharibə və qaçqınlıq mövzusunda yazdığı hekayələri əsasında araşdırmışıq. Hekayələr ayrı-ayrılıqda təhlilə cəlb olunub. Bu hekayələrin hər birində ciddi və ağır problem qaçqınlıq öz geniş və hərtərəfli bədii ifadəsini tapıb. Onların hamısında məzmun qaçqınlıq həyatıdır və bu həyata yazıçının duyğusal reaksiyası təsvir edilib. Qarabağ müharibəsindən sonra baş verən hadisələrin qələmə alındığı hekayələrdə qaçqınlarımızın faciəvi yaşam tərzini, mənfi düşmənlərin xalqımıza yaşatdığı ağır-acı incə detallarla təsvir olunmuşdur. Belə əsərlərin önəmi onların real tarixi əks etdirməsidir. Qarabağ itkisi və onu itirəndə nələrin baş verdiyi ilə bağlı yazılan əsərlərin təbliği və öyrənilməsi bu gün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Seçdiyimiz mövzusunun aktuallığı onun Azərbaycan xalqının keçmişi, bu günü və gələcəyi ilə sıx bağlı olmasıdır. Məqalədə Şərif Ağayarın yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında qaçqınlıq mövzusunun öyrənilməsi baxımından dəyərli bir mənbə kimi qiymətləndirilir. Hekayələr öz doğma torpağından didərgin düşmüş bir xalqın hüzn və kədərini gerçək detallarla təsvir edərək düşməne qarşı nifrət oyadır.

Summary

DESCRIPTION OF THE PAIN OF THE KARABAKH WAR ON THE REAR FRONT (BASED ON THE STORIES OF SHARIF AGHAYAR)

Refugee is a painful page of our history that every citizen should know. In the article, we have investigated the issue of the reflection of the refugee theme in the literary works in contemporary Azerbaijani prose based on Sharif Aghayar's stories about war and refugees. The stories were analyzed separately. In each of these stories, the serious and painful problem of refugees has found its broad and comprehensive artistic expression. In all of them, the content is the refugee life and the writer's emotional response to this life is described. The tragic way of life of our refugees and the pain inflicted on our people by the hated enemies are described in fine details in the stories that describe the events that took place after the Karabakh war. The importance of such works is that they reflect real history. The promotion and study of the works written about the loss of Karabakh and what happened when it was lost is of great importance today. The relevance of the topic we have chosen is that it is closely related to the past, present and future of the Azerbaijani people. In the article, Sharif Aghayar's work is evaluated as a valuable source in terms of studying the subject of refugees in Azerbaijani literature. The stories evoke hatred towards the enemy by describing in real detail the sorrow and grief of a people displaced from their native land.

РЕЗЮМЕ

ОПИСАНИЕ БОЛИ КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЫ НА ТЫЛУ ФРОНТА (ПО РАССКАЗАМ ШАРИФА АГАЯРА)

Беженство – это болезненная страница нашей истории, которую должен знать каждый гражданин. В статье мы исследовали вопрос отражения темы беженцев в литературных произведениях современной азербайджанской прозы на основе рассказов Шарифа Агаяра о войне и беженцах. Истории анализировались отдельно. В каждой из этих историй серьезная и болезненная проблема беженцев нашла свое широкое и всестороннее художественное воплощение. Во всех них содержанием является жизнь беженца и описывается эмоциональный отклик писателя на эту жизнь. Трагический жизненный путь наших беженцев и боль, причиненная нашему народу ненавистными врагами, в мельчайших подробностях описаны в рассказах, описывающих события, происходившие после карабахской войны. Важность таких работ в том, что они отражают реальную историю. Популяризация и изучение произведений, написанных о потере Карабаха и о том, что произошло, когда он был потерян, сегодня имеет большое значение. Актуальность выбранной нами темы заключается в том, что она тесно связана с прошлым, настоящим и будущим азербайджанского народа. В статье произведение Шарифа Агаяра оценивается как ценный источник с точки зрения изучения темы беженцев в азербайджанской литературе. Рассказы пробуждают ненависть к врагу, подробно описывая скорбь и горе народа, перемещенного с родной земли.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova